

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), *Güz 2017, Cilt:5, Sayı:10, 5:16-39*

Gönderim Tarihi: 22.11.2017

Kabul Tarihi: 22.12.2017

FRANSA'DA İSLÂM (VIII. YÜZYIL)

İsmail CERAN*

Öz

İslâm hiç kuşkusuz Fransa tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Sekizinci yüzyılın ilk yarısından itibaren bu ülkede İslâm'ın varlığı söz konusudur. 711 yılında Cebelitarık Boğazı'nı geçen İslâm orduları kısa sürede İspanya'yı fethedip Pirene sıradağlarını aşarak Fransa topraklarına girdiler. Yaklaşık yarım asır Pirene sıradağları ile Rhône vadisi arası İslâm medeniyetinin bir parçası oldu. Bu ülkeyi İslâm'ın hâkimiyeti altına almak isteyen orduların kuzeye doğru ilerleyişleri 732 yılında Poitiers'de durduruldu. Buna rağmen Müslümanlar Fransa'nın güneyinde bir müddet daha fetihlere devam ettiler. Her ne kadar iki farklı dünya arasında savaşlar yapılıyor olsa da tarafların birbirleriyle karşılıklı ilişkileri kesilmedi. Hatta bu ilişkilerin Şarلمان zamanında sıklaştığına şahit olundu. Şarلمان bir yandan Endülüs'e karşı mücadelesini sürdürürken diğer yandan o devrin en büyük devleti Abbasîler ile yakınlaşmaya çalıştı ve Hârûn Reşîd ile elçi teatisinde bulundu. Bu süreçte Hârûn Reşîd'in gönderdiği değerli hediyeler; özellikle saat ve fil Fransızların hafızasında Müslüman Şark hakkında önemli bir etki bıraktı. Dolayısıyla söz konusu bu dönemde İslâm Fransa ve Akdeniz havzasında etkin rol oynadı ve aynı zamanda bölgeye büyük bir dinamizm getirdi.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Endülüs, Fransa, Hârûn Reşîd, Şarلمان

ISLAM IN FRANCE (VIII. CENTURY)

Abstract

Islam undoubtedly holds an important place in the history of France. From the first half of the eighth century, the existence of Islam in this country has been mentioned. In 711, the Islamic armies passing the Gibraltar Strait soon conquered Spain and crossed the Pyrenees, entering the French territory. About half a century between the Pyrenees and the Rhône valley became part of the Islamic civilization. In the year 732, the armies who wanted to take this country under the domination of Islam were stopped in Poitiers. Nevertheless, Muslims continued to conquer the south of France for a while. Although there are wars between the two worlds, the mutual relations between the two sides are not interrupted. They even witnessed these relations getting tighter during the time of Charlemagne. On the one hand, Charlemagne continued to struggle against Andalusia, on the other hand, he tried to get closer to the Abbasids, the greatest state of the era. And they also exchanged ambassadors. In this process, valuable gifts sent by Hârûn Reşîd; especially the clock and the elephant left an important impression on the Muslim Orient in the memory of the French. In this period, Islam played an active role in France and the Mediterranean, and at the same time it brought a great dynamism to the region.

Keywords: Islam, Andalusia, the France, Kharun Rashid, Charlemagne (Charles the Great)

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, iceran@ibu.edu.tr **ORCID ID** 0000-0003-0409-0798

Giriş

Batı Avrupa ülkelerinden Fransa tarihi devirlerde önceleri Galya-Roma hâkimiyetinde kalmış, milâttan sonra ikinci yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın Avrupa kıtasındaki en önemli yayılma alanlarından birini teşkil etmiştir. Beşinci yüzyılın ortalarında Attila kumandasındaki Hun ordusunun akınlarına uğradıktan sonra yüzyılın sonlarına doğru Franklar'ın hâkimiyetine girmiş ve ülkede sırasıyla Merovenj, Karolenj, Capet ve Valois hanedanları yönetiminde kalmıştır.¹

Bilindiği üzere batıda beşinci yüzyılın sonunda, Akdeniz havzasında Vandal ve Ostrogot krallıkları, Bizans İmparatoru Justinianus'un saldırılarıyla yıkılmıştı. 629 yılında Vizigotlar İspanya yarımadasındaki son Bizans topraklarını ele geçirmişlerdi. Lombardlar İtalya krallığını hedef almışlardı. Bu dönemde Franklara ise hiç dokunulmamıştı. Bizans ise tüm tehlikelere rağmen, Frankların yardımına muhtaçtı. Herakleios'un Persler karşısında zafer kazandığı bir dönemde İslâm orduları tarih sahnesine çıkmış ve ilerleme kaydetmişti. Bizans, İslâm'ın ilerleyişi karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Müslümanlar Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı ele geçirmişti. 711'de Cebelitarık Boğazı'nı geçen Tarık b. Ziyad Vizigotları bozguna uğratarak İslâm bayrağını İspanya'da dalgalandırmıştı.²

Musa b. Nusayr Narbonne (Arbûne) bölgesine kadar ilerlemiş; 718'de Pirenelere'i aşan el-Hur b. Abdurrahman es-Sakafi Fransa topraklarına girmişti. Fetih harekâtını devam ettiren Semh b. Malik el-Havlanî, 720'de Narbonne'ü zapt ederek sonraki fetihler için bir üs haline getirmişti. 721'de Semh, Akitanya (Aquitania) düklüğünün başşehri Toulouse'u (Tuluz) kuşatmış ve Akitanya dükü Eudes, Frank ve Almanlar'dan meydana gelen büyük bir orduyla başkentini savunmuştu. Toulouse şehri çevresinde vuku bulan şiddetli savaş, Müslümanların lehine bir gelişme gösteriyorken, Semh ve ileri gelen komutanlarından birçoğu şehit edilmişti. Böylece Müslümanlar karşısında bir Cermen prensi ilk defa zafer elde edebilmişti. Her ne kadar Akitanya dükü Eudes İslâm ordusuna karşı başarı kazanmışsa da Narbonne hâlâ Müslümanların elindeydi. Onlar buradan hareketle askerî seferlerine devam etmişlerdi.

Semh'in yerini alan Anbese b. Süheyym el-Kelbî 725'de Carcassonne'ü (Karkason) ele geçirmiş ve Nîmes'e (Nim) kadar olan bölgeyi anlaşıma yoluyla idaresi altına almıştı. Nîmes'dan sonra Rhône vadisi boyunca herhangi bir direnişle karşılaşmadan yoluna devam edip Vienne ve Lyon şehirlerini ele geçirmişti.³

¹ Azmi Özcan, "Fransa-Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 178; Işın Demirkent, "Franklar", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 173-176.

² Henri Pirenne, *Hız Muhammed ve Şarلمان İslâm Fetihleri ve Ortaçağ Uygarlığı*, (çev., Muhsin Ö. Mengüşoğlu), İstanbul : Pınar Yayınları, 2012, s. 247.

³ İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire: 1410/1989, I, 39; İbn İzârî, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed el-Merrâkuşî, *el-Beyanü'l-Muğrib, fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (nşr. E. Levi-Provençal- G.S.Colin), Beyrut: 1400/1980, II, 24-26; Makkari, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'i-Endelusi'r-Ratîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâr Sâdır, 1408/1988, I, 235; M. Reinaud, *İnvasions des Sarrazins en France: et de France en Savoie, en Piémont et dans la*

721-726 yılları arasında gerçekleştirilen bu seferler sonucunda Müslümanlar Avrupa'nın genel durumunu tanıma fırsatını yakalamışlardır. Ayrıca Arap dili, Doğunun sosyal yapısı, İslâm medeniyeti bu geniş alanı etkisi altına almıştır. Pirene sıradağları ile Rhône vadisi arası yaklaşık yarım asır bu medeniyetin bir parçası olmuştur. Dolayısıyla Müslümanların Fransa'ya girişlerinin sebebi sırf bu ülkeyi istila etmek niyetiyle değil, İslâmiyet'i burada ve Avrupa kıtasında yaymaktır. Bu bölge ve Akdeniz havzası Roma İmparatorluğu zamanında birlik ve bütünlüğü tanımıştı. Bu defa yok olmuş birliğin Müslümanların idaresinde yeniden tesis edilmesi önemli bir hedefti.

726'da Anbese'nin ölümünden sonra fetih hareketleri duraklamış ve Endülüs'te bazı iç problemler ortaya çıkmıştı. 731 yılında Endülüs valiliğine atanan İslâm tarihinin mümtaz şahsiyetlerden birisi olan Abdurrahman el-Gafiki yeniden fetih harekâtını başlatıp Bordeaux (Bordo) şehrini aldıktan sonra Rhône vadisine yönelmiş, Arles şehri, Dauphiné bölgesi, Lyon, Mâcon, Beaune, Dijon, Bèze, Autun, Besançon ve Paris'e 30 km mesafedeki Sens şehrine kadar ilerlemişti.⁴ Birkaç ay gibi kısa bir süre içinde Fransa'nın güneyini ele geçiren Abdurrahman daha sonra kuzeye doğru devam ederek Puvatya (Poitiers) şehrini kontrolüne almış ve Galya bölgesinin dini merkezi durumunda bulunan Tours (Tur) şehrine yönelmişti.

İslâm ordusu 732 yılında Poitiers ile Tours şehirleri arasında "Moussais La Bataille" denilen yerde Şarl Martel'in (Charles Martel) idaresindeki Frank ordusuyla karşılaşmış ve savaş Abdurrahman el-Gâfiki'nin şehit edilmesi akabinde Müslüman ordusunun Narbonne'a geri çekilmesi ile sonuçlanmıştı. Dolayısıyla Puvatya Savaşı,⁵

Suisse, Paris: 1836, s. 7; Ernest Lavisse, *Histoire de France Illustrée Depuis les Origines jusqu'à la Révolution*, Hachette, Paris 1911, II, 259; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, (çev., Fikret Işıltan), Ankara, 1963, s. 16; Faruk Bilici, "Fransa (Ülkede İslâmiyet)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 187.

⁴ İbnü'l-Esir, *İzzuddîn, el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut, 1966, V, 116; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslam fi'l-Havzi'l-Garbi mine'l-Bahri'l-Ebyazi'l-Mütevessit*, Beyrut, 1981, s. 120; L. A. Sédillot, *Histoire des Arabes*, Hachette, Paris, 1854, s. 153-157; Henri Bigot, *Des Traces laissées en Provence par les Sarrasins*, Paris, 1908, s. 5-7; Şevki Ebû Halîl, *Balâtü's-şühedâ bi kıyâdeti Abdür'r-Rahmani'l-Gâfiki*, Dimeşk: Darü'l-fikr, 1993, s.14; Hasan, İbrâhim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985, I, 405; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986, IV, 72.

⁵ Ayrıntılı Bilgi için bkz: Dabbî, Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Multemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Mısri, 1990, s. 303; Humeydî, Muhammed b. Fütûh el-, *Cezvetü'l-muktebis fi Târîhi ulemâi'l-Endelüs*, Tunis, 2008, s. 395; Joseph M. Condé, *Histoire de la domination des Arabes et des Maures en Espagne et en Portugal, depuis l'invasion de ces peuples jusqu'à leur expulsion définitive*, Rédigée sur l'Histoire traduite de l'arabe en espagnol de M. Joseph Conde par M. de Marlès, Paris, 1825, I, 141-142; E. Gibbon, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain par J.A.C. Buchon*, Paris, 1838, II, 363; X, 385-386, 390; Philippe Sénac, Françoise Micheau, *La bataille de Poitiers*, Éditions Albin Michel, 2006, s. 12; Şekib Arslan, *Tarihu Ğazavâti'l-Arab fi Fransa ve Sivisra ve İtalya ve Cezâiri'l-Bahri'l-mütevessit*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmî, ts., s. 97; Saïd Abdülfettah Âşûr, *Târîhi Avrûba fi'l-usûri'l-vustâ*, Beyrut 1976, s. 148-149; De Marigny, *Histoire des Arabes sous le gouvernement des Califes*, II, 458-461; J.-L. Chalmel, *Histoire de Touraine*, Paris, 1828, I, 228-229; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi, (VII-XI. Yüzyıllar)*, (çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 198, s. 112.

Müslümanların kuzeye doğru yaptıkları seferleri yavaşlatmış ve onları Batı'dan İstanbul'a ulaşma idealinden vazgeçirtmiştir.⁶

Ayrıca Puvatya savaşı, biri Avrupa ve diğeri Asya'da doğmuş olan iki medeniyetin birbirleriyle buluşması şeklinde de nitelendirilmiştir.⁷ Nitekim Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, kısa sürede Sâsânî İmparatorluğuna son vermiş, Bizans İmparatorluğunun topraklarının büyük bir kısmına hâkim olmuşlardı. Şam'dan Fas'a, oradan İspanya'ya geçen İslâm orduları Fransa'nın kalbine ulaşmışlardı.

Puvatya Savaşı Sonrası Fransa'da İslam

732 yılında gerçekleşen Puvatya Savaşı sonrası Avrupalılar kendilerinde yeniden bir cesaret bulmuşlar ve Müslümanlardan (Sarrazenler) korkmamaya ve endişe etmemeye başlamışlardır. Diğer taraftan Araplar Fransa'yı terk etmeyip Septimanie ve Provence bölgelerini bir müddet daha ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Halife Hişâm b. Abdülmelik (724-743) bölgeye yeni ordular göndermiş ve fetihler devam etmiştir.

734'de Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri, Marseille (Marsilya) Dükü Maurontus'un desteğiyle Arles şehrine girmiş; Saint-Remy şehrini ve Avignon tepelerini teslim alarak Durance vadisi boyunca kuzeye doğru yoluna devam etmiştir. Bu dönemde bölge halkı Frank yöneticilerin egemenliğinde olmak yerine Müslümanları tercih etmişlerdi. Bu bakımdan yerli toprak sahiplerinden Dük Maurontus, Müslümanlarla işbirliği yapmıştır.⁸

Aslında Ortaçağ'da Müslümanlar ile Frankları çok sayıda savaş karşı karşıya getirmişti. Bununla birlikte iki taraf arasında barıştan yana, diplomatik ilişkiler ya da askerî ittifaklar da görülmekteydi. Dolayısıyla dinî farklılık her zaman bir çatışma unsuru ya da aşılması güç bir engel olarak algılanmamaktaydı. Özellikle Fransa'nın kendi içinde bütünlüğünü sağlayarak varlık mücadelesi verdiği Karolenj hanedanı döneminde bu ilişkiler İspanya'da, İtalya'da ve Akdeniz havzasında gelişmeler göstermişti. Öncelikle kurulan ilişkiler hükümdarlar arasında gerçekleşmekteydi.

Fransa ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerden bahsederken o dönemin Fransa'sının hem devlet hem de millet olarak bugünkü yapıda olmadığını unutmamak gerekecektir. Üstelik ilk karşılaşmalar evresinde Fransa'nın sahip olduğu topraklarda ne coğrafi ne siyasi ne de etnik bir birliktelik söz konusu değildi. Ayrıca Fransa'nın güney kısımlarında gerçekleşen ilk Müslüman dalgası bir tarafa, tüccarlar ya da diplomatlar gibi küçük bir azınlıktan bahsedilmekteydi.

⁶ İbn İzari, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 37-38; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 235; M.Cardonne, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne: sous la Domination des Arabes*, s. 130; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 74.

⁷ Théophile Lavallée, *Histoire des Français - Depuis le Temps des Gaulois Jusqu'en 1830*, Paris, 1865, I, 151.

⁸ Lavallée, *Histoire des Français*, I, 151; Bigot, *Des Traces laissées en Provence par les Sarrasins*, s. 11; H.Pirenne, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, s. 274.

Müslüman dünya ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkilerde Abbasi halifeleri ile Karolenj hanedanı hükümdarlarının rolü önemliydi. Bu diplomatik ilişkiler 759'da Narbonne'un Fransızların eline geçmesinden bir müddet sonra muhalif Pépin le Bref'in Akitanyalılarla savaşıması (760-768) nedeniyle yeni bir sürece girmişti.

768'de Fransa'dan bir elçilik heyeti Doğu'ya gitmiş ve Bağdat halifesinin temsilci elçileriyle birlikte Galya'ya dönmüştü. Metz'de kışı geçiren Abbasî elçileri Maine-et-Loire'da Chantoceaux'da Frank kralıyla görüşmüştü. Daha sonra halifeye takdim edilmek üzere hediyelerle birlikte Marsilya'dan ayrılıp ülkelerine gitmişlerdi. Aradan geçen yaklaşık otuz yıl sonra Hârûn Reşîd ile Şarlman (Charlemagne) arasında yeni ilişkiler kurulmuştur.⁹

Fransa'da Pepin'in 768'de ölümünden sonra Şarlman ve Carloman iktidarı paylaşmışlardı. Şarlman, Akitanya'yı yönetmişti. 771'de Carloman ölmüş ve Şarlman tüm krallığı tek başına yönetmeye başlamıştı.¹⁰

Şarlman'ın ilk yıllarından sonra Fransa'nın batı sınırları ciddi bir huzursuzluk yaşamamıştı. Pireneler hattı önemli Müslüman saldırılarına karşı tutulmuştu. Endülüs Emevî Devleti, zengin ve fazla nüfusa sahip olmakla birlikte, kendi içinde iç çekişmelerle uğraşmak zorundaydı. Frankların konumu kuzeyde sahil boyunca birbirine tutunan Hıristiyan prenslerin ittifakıyla güçlenmişti. Güney sahilde Aragon'da ve Barselona Kontluğunda vücut bulan tampon Hıristiyan devletlerle korunuyordu. Batıdaki bu durum Şarlman'a ve haleflerine dikkatlerini başka yerlerdeki, özellikle doğu ve İtalya'daki sorunlara yöneltme şansını vermişti.¹¹

Ronceveaux Zaferi (778) ¹²

Şarlman Pireneler'de bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle Araplara karşı verdiği mücadeleyi devam ettirmekteydi. Müslümanları zor durumda bırakan ayaklanmalar, onun heyecanını arttırıyor ve bu sayede operasyonlarına hız veriyordu.

756 yılında, Bağdat'taki Abbasi halifesine tabi olmayı reddeden Endülüs Emevîleri'nin Kurtuba'da kurulması, Franklar için büyük bir fırsattı. Her iki İslâm devleti de Frankları kendi tarafına çekebilmek için tavizler veriyorlardı. Şarlman ise bu fırsatı değerlendirmek üzere her türlü diplomatik ve askerî faaliyette bulunmaktan kaçınmayacaktır.¹³

Öte yandan Batıda Franklar ile Akdeniz'in doğusundaki Abbasi Devleti'nin Endülüs Emevîleri'ne karşı ortak düşmanlıklarının olduğu ve her iki tarafın da yeni

⁹ P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 59-61.

¹⁰ Éginhard, *Annales*, s. 12-15.

¹¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2011, s. 328.

¹² A. Kleinclausz, C. Bayet, C. Pfister, *Histoire De France, Le Christianisme, Les Barbares - Mérovingiens et Carolingiens*, Hachette, Paris, 1903, II, 222-223; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 66-67; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, s. 150.

¹³ H.Pirenne, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, s. 213.

kurulmuş olan Endülüs Emevî Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla işbirliği yapmaya hazır oldukları bilinmekteydi.

Bununla birlikte Endülüs Emevî Emîri I. Abdurrahman, Sarakusta'da, Süleyman b. Yakzan ile Hüseyin b. Yahya el-Ensari'nin idare ettikleri ayaklanmaları önlemekle meşguldü. Süleyman b. Yakzan ise Frank kralı Şarlman ile görüşmüş ve onu Pireneleri geçerek Endülüs Emevî Devleti'nin sınırları içine girmeye ve Sarakusta'yı (Saragossa) işgal etmeye tahrik ve teşvik etmekteydi. Bunun üzerine büyük bir ordu hazırlayan Şarlman, 778 ilkbaharında Pirene sıradağlarını Roncevaux Boğazı'ndan geçip Pamplona ve Huesca üzerinden Sarakusta'ya gelerek şehri kuşattı. Süleyman şehrin kapılarını açık tutacağını vaat etmişti; fakat kapılar kapalıydı. Sarakusta'yı Şarlman'a teslim etmemeye kararlı olan Hüseyin b. Yahya bütün gücünü harcıyarak direndi. Kuşatmanın uzaması üzerine Frank kralının sabrı tükendi ve Saksonya'da bir isyanın çıktığı haberinin gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve askerlerine geldikleri güzergâhtan geri dönmelerini emretti.¹⁴

Şarlman'ın vakanüvisi ve kâtibi olan Eginhard'a göre; 777'de Şarlman, İspanya'dan gelen Sarrazen kral İbn el-Arabi ile görüştü. 778'de İspanya'daki bazı şehirleri ele geçirmek umuduyla ordusunu hazırladı ve Pireneler'i geçti. Gasconların (Vasconların) ülkesi Pampelune'a (Pamplona, Benbelüne) saldırdı ve şehri teslim olmaya zorladı. Şehri aldı ve yakıp yıktı. Sonra Gué Ebre'yi (Ebro vadisi) geçti ve Sarakusta'ya doğru ilerledi. Burada Abithaür, İbn el-Arabi ve birçok rehine aldı ve Pampelune'a döndü.¹⁵

Şarlman Pampelune şehrinin surlarını gelecekte isyan etmesinler diye yıktı. Nihayet Fransa'ya dönmek üzere Roncevaux Geçidi'ne girdiğinde tepelerde tuzak kurmuş olan Gasconlar (Dağ ahalisi olan Bask'lar, Baskiler, Vasconlar), Şarlman'ın ordusunun artçı birliklerine saldırdı. Dar ve uzun dağ geçitleri boyunca sürdürdüğü onun bu 'acıklı geri çekilişi' esnasında tüm ordusu büyük bir bozguna uğradı. Franklar cesaret ve silah bakımından Gasconlardan üstün idiler; ancak arazinin zorluğu ve alışkın olmadıkları bu tip bir savaş nedeniyle yenildiler. Bu savaşta kralın orduyu kumanda etmek için görevlendirdiği sarayın ileri gelenlerinden çok sayıda kişi öldü. Eşya ve ağırlıkları yağmalandı. Bölgeyi iyi tanıyan Gasconlar derhal gözden kayboldular.¹⁶

Aslında Frank ordusu, dönüşte Pamplona şehrine ikinci defa saldırarak bu şehrin, kalelerini yıktıktan sonra Roncevaux Geçidi'ne doğru yoluna devam etmişti.

¹⁴ İbn İzarî, *el-Beyanu'l-Muğrib*, II, 56; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, IV, 480; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haber)*, Bulak, 1284, IV, 124; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 57; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 131-133, 149.

¹⁵ Eginhard, *Annales*, s. 20.

Sarakusta şehrinin valisi Abdülmelik b. Ömer gafil değildi, askerini önceden toplamıştı, Frank (Efrenc) askeri üzerine ansızın kılıç ve ok yağdırarak hepsini perişan etti. Bkz: Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (sdl: Yasemin Çiçek), İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 57.

¹⁶ Eginhard, *Annales*, s. 20; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011, s. 690.

Şarlman'ın ordusu bu dar geçidi ince ve uzun sıralar halinde geçmek zorundaydı. Burada, Sarakusta kapıları önündeki yenilgisinden sonra Şarlman'a yetişmek için hazırlanmış bir Arap ordusu hazır beklemekteydi. Bu orduya Şarlman'ın esir olarak götürdüğü Süleyman b. Yakzan'ın Matruh ve Aysun adlı iki oğlu komuta ediyordu. Gayeleri babalarını esaretten kurtarmak ve Franklar'dan intikam almaktı. Şarlman'ın ordusu bu geçide girdiğinde Arap ordusunun baskınına uğrayarak kılıçtan geçirildi. Her ne kadar iki tarafın ölü sayısı kesin olarak bilinmiyorsa da kaybın Arap tarafında az, Frank tarafında daha fazla olduğu bir gerçektir. Frank ordusunun bir kısmı ise geçidi geçmiş olduğundan artçı birlikleri kurtarmak için geri dönememişti. Burada Eginhard'ın Şarlman'ın saldırısıyla ilgili farklı bilgi verdiğini görmekteyiz. Ona göre Şarlman'ın ordusunun artçı birliklerine saldıran kuvvetler, onun Pamplona şehrine saldırıp kalelerini yıkmasına kızan İspanyollar'dan (Vasconlar) meydana gelmekteydi. İspanyollar Şarlman'ın ordusuna yetişip ondan intikam almak istiyorlardı. Hâlbuki Şarlman'ın ordusunun artçılarının işini bitiren kuvvetlerin hepsinin veya en azından büyük bir kısmının Arap olması gerçeğe daha uygun görünmektedir. Çünkü saldırı küçük İspanya devletlerine değil, Arapların idaresinde bulunan Endülüs'e yönelikti. Ancak Arap ve İspanyol kuvvetlerinin ortak çıkarları nedeniyle müşterek bir askeri harekât yapmış olmaları da mümkündür. Bu baskın sırasında asker ve malzeme bakımından büyük kayıplara uğrayan Şarlman ordusunda gösterdiği kahramanca savunma Chanson de Roland adlı eserde ölümsüz hale getirilen Bretagne Dükü Roland, saray kontu Anselmo ve daha birçok asilzade hayatlarını kaybetmişlerdi. "Chanson de Roland" adı verilen Fransız millî destanı bu hadiseyi işlemektedir. Ayrıca bu eserde Roland, en eski Fransız edebiyatının bir pırlantası değil, aynı zamanda Ortaçağların en çarpıcı hikayelerinden birinin kahramanı olmuştur.¹⁷

Roncevaux geçidinde meydana gelen hadise Frank ordusu ve özellikle Şarlman için acıklı bir olaydı. Öyle ki Frank ordusu, tekrar bu dağları geçerek Endülüs şehirlerine hücumu ve oraları işgal etme düşüncesini askıya almıştır. Ayrıca Şarlman, isyancılarla yaptığı anlaşmalara güvenilemeyeceğini, güneydeki Arap topraklarına saldırmak yerine kendi topraklarına gelebilecek Arap saldırılarından korunmanın daha önemli olduğunu anlamıştır. Bu sebeple Kurtuba yöneticilerinden gelebilecek her çeşit savaş tehlikesine karşı ülkesini savunma çerçevesinde Akitanya (Aquitanie) bölgesinin tahkimine önem vermiştir. Bu sırada iki komşu devletin hudutlarında bir müddet sükûnet hüküm sürmüştür.

¹⁷ Léon Gautier, *La Chanson de Roland Texte Critique Traduction et Commentaire*, Tours 1894; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 150. Chanson de Roland (Roland Şarkıları -Song of Roland), Roland Destanı, eski bir Fransız epik şiiridir. 778 yılında Prene dağlarında Şarlman ile Bask'luların karşılaşmasını dile getirmektedir. Bu hadise, XI. asırda bir destan mahiyetini almıştır. Olay kahramanı olan Roland cesareti ve krala ve ülkesine sadakati; arkadaşı Olivier hikmeti; Ganelon da hileyi temsil etmektedir. Destana göre, Müslüman hükümdar, Ganelon'un tavsiyesi üzerine Roland'a hücum etmektedir. Roland iş işten geçinceye kadar, kendisini ve ordusunu kurtarmak için yardım dilemeyi reddeder. Sonra borusunu öttürür ve Şarlman imdada gelip Ganelon ve Mağribileri cezalandırır. (W.Montgomery Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 35).

Diğer taraftan I. Abdurrahman ise yaşanan bu sıkıntılı süreci doğru değerlendirip memleketini istilaya gelen Avrupa'nın en güçlü hükümdarı Şarlman'a iyi bir ders verdiği gibi batının en ileri gelen kudretli hükümdarlarına denk olduğunu göstermiş ve rakiplerinin yüreğine korku salmıştır. Üstelik doğuda görülen en ulu devlet başkanlarına (Halifelere) eşit değer ve güçte bir hükümdar olduğunu ispatlamıştır.¹⁸

Şarlman'ın komuta ettiği bu sefer, o zaman, İspanya'nın ortalarına kadar uzanacak umumi bir stratejinin parçası olma vasfını taşııyordu. Ancak o sadece, Franklar'ın, hâkimiyetlerini genişletmeye ve Müslümanların dâhili ihtilaflarından istifade etmeye çalıştıkları bir teşebbüsten ibaretti. Şarlman'ın esas hedefi, kendi doğu sınırları üzerinde toplanmıştı. Nitekim onun, 801 senesinde Barselona'yı ele geçirmesi, hiç hesapta olmayan bir neticeydi.¹⁹

Bununla birlikte Abdurrahman ile Şarlman arasında sulh esasına dayanan iyi münasebetler kurulmaya çalışıldı. Abdurrahman, Şarlman ile iyi geçinmek ve barış içinde yaşamak için Frank kralından kızını istedi. Şarlman, onun barış isteğini kabul etti. Fakat sıhrî akrabalık gerçekleşmedi. Ancak iki taraf arasında I. Abdurrahman döneminde herhangi bir savaş meydana gelmedi.²⁰

Roncevaux Zaferi Sonrası Gelişen Olaylar

778 yılında Endülüs Müslümanları karşısında uğradığı Ronceveax bozgunu Frank kralı Şarlman üzerinde derin etkiler bıraktı. Bu korkunç yenilginin hatırası onun kalbini kararttı ve İspanya'da elde ettiği başarıya gölge düşürdü. Bir anlamda Kral, İspanya'da kazandığı başarının sevincini yaşayamadı. Öte yandan bu durumu fırsat bilen Saksonlar da Rhin'i geçti. Moselle ırmağı ağzına kadar her yeri yakıp yıktılar; onların amaçları yağma yapmak değil intikam almaktı.²¹

781'de Şarlman Roma'da Papa Adrien ile görüştü. Papa kralın oğulları Pepin ve Louis'yi vaftiz etti, kutsadı; Pepin'e Lombardiya'yı, Louis'ye de Akitanya'nın (Aquitanie) yönetimini verdi. Kral Şarlman ise Roma'dan ayrıldı ve Milan'a gitti.²²

790'da Endülüslü Sarazen kumandan Abithaur, Toulouse'da Akitanya kralı Louis'den bölgede barışın sağlanması için ittifak talebinde bulundu. Kral bu talebi kabul etti ve gelen elçiler yurtlarına döndüler.²³

791'de Endülüs Emevî Emîri I.Hişam (788-796) döneminde Ubeydullah komutasındaki ordu Sarakusta'yı kuşattı ve Tarsûna'ya (Tarazona) yerleşerek kuşatmayı sürdürdü.²⁴

¹⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 252-269; Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi I, (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012, s. 306.

¹⁹ W.Montgomery Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 98-99.

²⁰ el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, I, 310; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 151.

²¹ Eginhard, *Annales*, s. 21.

²² Eginhard, *Annales*, s. 23.

²³ Louis-le-Débonnaire Thégan, in "M. Guizot, *Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis la fondation de la monarchie française jusqu'au 13e siècle*, Paris, 1824, s. 325; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 67.

792'de Emîr I.Hişam, Ebû Osman Ubeydullah komutasındaki bir orduyu Alava bölgesine sefere gönderdi. Ebû Osman buradan büyük bir zafer kazanarak döndü. Aynı yıl 792'de I.Hişam, Yusuf b, Buht'u Cillikiye (Galice) üzerine yolladı.

792'de Papa Adrien öldü ve yerine III.Léon geçti. Papa Şarlman'a Roma şehrinin sancağını verdi. Aynı yıl kral Pepin (Şarlman'ın oğlu) Hunları (Avarlar) yendi, saraylarını ve tüm zenginliklerini yağmaladı.²⁵

793'de bir taraftan Saksonlar isyan ettiler ve diğer taraftan Müslümanlar da Septimania'yı kontlarla ve sınır muhafızlarıyla büyük mücadeleler vererek ele geçirdiler. Çok sayıda Frank askeri öldürüldü. Müslümanlar muzaffer olarak ülkelerine döndüler.²⁶

Aynı yılda (793) Hacib Abdülmelik b. Abdülvâhid b. Müğîs komutasındaki ordu yine Alava üzerine, oradan da Frank topraklarına hareket etti. İspanya'nın kuzey doğusunda en uzak yer olan ve Franklar'ın elinde bulunan Gerona (Cirona) ve Cerende şehirlerini bir süre muhasara etti ve surlarını mancınıkla dövdü. Ancak sonuç alamadan buradan ayrılan İslâm ordusu, Frank topraklarındaki harekâtına üç ay kadar devam ederek stratejik önemi haiz bazı bölgeleri kontrol altına aldı ve Narbonne'a kadar ilerledi. Bu sırada İtalya'ya karşı bir askeri harekâta bulunması sebebiyle Akitanya kralı Louis'nin şehirde bulunmaması üzerine Toulouse kontu, İslâm ordusuna karşı koymaya kalkışmışsa da korkunç hezimetten kurtulamadı. Bu sefer esnasında müslümanlar çok miktarda ganimet elde ettiler. 796'da vefat eden Emîr Hişam, cihat konusunda pek gevşek davranmamış ve hükümdarlığı süresince Kuzey İspanya ve Frank topraklarına düzenlediği akınlarla Endülüs Emevî Devleti'nin gücünü göstermiştir.²⁷

Endülüs'te Emir I. Hişam'ın ölümünden sonra yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçti. Fakat babası tarafından Kuzey Afrika'ya sürgün edilen amcaları Süleyman ve Abdullah'ın muhalefetiyle karşılaştı. Amcası Abdullah Endülüs'e geçti ve halkı Hakem'e karşı ayaklandırmak üzere propaganda yapmaya başladı. Endülüs halkından umduğu cevabı alamadı ve bir kaç ay uğraştıktan sonra 797'de yanına oğulları Ubeydullah ve Abdülmelik'i de alarak yardım talep etmek için Şarlman'a gitti. Abdullah'ın Frank topraklarını almak amacıyla böyle bir girişimde bulunduğu ve yoluna devam ettiği de rivayet edilmektedir.

²⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 63.

²⁵ Eginhard, *Annales*, s. 42.

²⁶ Eginhard, *Annales*, s. 39.

²⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 64; Makkari, *Nefhu't-Tib*, I, 316-317; İbn Haldun, *el-İber*, IV, 125; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-müslimîn ve âsâruhüm fi'l-Endelüs*, Beyrut, 1988, s. 213-219; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire, 1417, I, 1, 223-230; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 163-165.

Şarlman onları iyi karşıladı; ancak Endülüs'e yeniden bir sefer düzenlemeyi göze alamadığı için yardım vaat etmedi. Böylece Abdullah, bir süre kaldığı Frank topraklarını eli boş olarak terk etmek zorunda kaldı ve yeniden sınır bölgesine, Sarakusta'ya döndü.²⁸ Bu sırada İspanya ile Fransa sınırında bulunan Barselona olayların akışına göre bazen Fransızların bazen de Müslümanların idaresi altına giriyordu.²⁹

797'de "Sugr" bölgesinde yani Endülüs-Fransa sınırında, Ebü'l-Haccâc diye bilinen Behlûl b. Merzûk, Endülüs Emevî Emiri Hakem'e karşı ayaklanarak Sarakusta'ya girdi ve şehrin yönetimini eline geçirdi. Bu sırada Fransa'ya gitmekte olan Emir Abdurrahman b. Muaviye'nin oğlu Abdullah onun yanında kaldı. Aynı yıl Tuleytula'da Ubeyde b. Humeyd de I. Hakem'e karşı isyan etmişti.³⁰

Eginhard'a göre, 797'de Sarrasin Zate'in daha önce ele geçirmiş olduğu Barselona yeniden Frankların eline geçti. Sarrasin Zate, Aix-la-Chapelle'e Şarlman'ın yanına gitti ve şehrinin krala bağlı kalacağını bildirdi. Bu bağlılık talebi sonrası Kral Şarlman oğlu Louis kumandasında bir ordu gönderdi. Bu ordu İspanya'da Heusca şehrini kuşatacaktı. Kendisi de isyan eden Saksonlar üzerine sefer düzenledi. Okyanusa kadar uzanan alanda istikrarı sağlamaya çalıştı; Elbe'ye ulaştı ve oradan Aix-la-Chapelle'e geri döndü. Burada Mauritanie hükümdarı Sarazen Abdallah fils İbnmange (Abdérâme le Moavite) ile görüştü.³¹

Nitekim Franklar Barselona şehrini iki yıl süren kuşatmadan sonra işgal etmişlerdi (801). Franklar, şehri teslim etmemek için direnen Vali Sadûn er-Ruaynî (Zate) ve çok sayıda Müslümanı (Sarazen) tutsak etmişlerdi.³² Frankların bu saldırıları üzerine I. Hakem, Galicia bölgesine bir karşı taarruz düzenlemiş ve burayı geçerek Barselona'ya doğru ilerlemişti. Şehrin fethine teşebbüs edilmeyen bu taarruzda, ordu Barselona'nın surlarına kadar geldikten sonra düşmana gözdağı vererek Kurtuba'ya geri dönmüştü.³³ Burada ilginç olan bir başka husus ise Frankların aynı yılda (801) İtalya'daki Chiéti şehrini ele geçirmeleri ve yakmalarıdır. Aynı zamanda şehrin komutanı Roselme'yi de esir almışlardır.³⁴

Şarlman donanmasının olmaması sebebiyle Barselona'yı fethetmenin avantajlarını çok fazla kullanamamıştı. Tunus'a hâkim olan, İspanya sahillerini ve adaları tahakkümleri altında tutan Müslümanlara (Sarazenlere) karşı çaresizdi. Ama yine de Balear adalarını savunma çabaları kendisine küçük ve geçici zaferler kazandırmıştı.³⁵ Yine de Şarlman aynı yıl 797'de oğlu Pepin'i İspanya'ya yolladı.

²⁸ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, II, 68; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 171.

²⁹ Barbetrac, *Histoire des Anciens Traitez ou Recueil Historique et Chronologique Depuis Les Tems Les Plus Reculez Jusques'à l'Empereur Charlemagne, Seconde Partie*, Amsterdam, 1739, s. 339.

³⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, II, 69.

³¹ Eginhard, *Annales*, s. 43; Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s. 338.

³² Eginhard, *Annales*, s. 51-52; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 61.

³³ İbn Haldun, *el-İber*, IV, 125; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 187.

³⁴ Eginhard, *Annales*, s. 50.

³⁵ H.Pirenne, *Hizmet Muhammed ve Şarlman*, s. 213.

Diğer oğlu Louis'yi Akitanya'ya gönderdi. Abdullah'ın da Louis'ye eşlik etmesini istedi. Abdullah kendi isteği üzere İspanya'ya götürüldü.³⁶

Şarlman, diğer adıyla Büyük Karl (768-814) 732'de Müslümanları Puvatya Savaşı'nda durduran Şarl Martel'in (Çekiç Charles) torunuydu; atalarının ülkesinin iki parçasını; Neustria ile Austrasia'yı birleştirdi. Bu geniş ülke Atlantik'ten Tuna'ya, Hollanda'dan Provence'a kadar uzanıyordu. Elli üç askeri seferden ve at sırtında geçen bir ömürden sonra Şarlman ülkesini her yönde genişletmeyi başardı. Egemenliği Alplerin güneyinde Lombard Krallığı (773-744), Saksonya (775-804), Bavyera (788) ve Karintiya'dan (799), Brötanya Ucu (786) ve Pirenelerin ötesinde İspanya Ucuna (795-797) kadar yayıldı. "Frankların ve Lombardların Kralı" unvanını aldıktan ve Ravenna valisi olduğunu Papalığa kabul ettirerek, zamanının rakip prensliklerini kesin bir biçimde devre dışı bıraktı ve uygun bir meşruiyet zemini aramaya başladı. Papalık da kendi adına Konstantinopolis imparatoruyla bağlarını koparmıştı ve kalıcı bir hami arayışı içindeydi. Papa III. Leon (795-816) İmparatoriçe İrene'in Konstantinopolis'te tek başına iktidarı ele geçirmesinden sonra İmparatorluk unvanının boşlukta kaldığını kabul etme eğilimindeydi. Dahası, selefinin akrabalarından oluşan bir çete tarafından kendisini yerinden etmeye çalışan bir saldırı girişiminde bulunulduktan sonra, Frank ülkesine, daha önce Aziz Petrus'un anahtarlarını ve Roma bayrağını gönderdiği Şarlman'a sığınmak zorunda kalmıştı.³⁷ Bu olaylar Şarlman'ın etkinliğini artırmaktaydı.

800'de Roma'da Papa III. Léon, Saint-Pierre Bazilikası'nda Şarlman'ı kutsadı. Böylece Şarlman'ın İtalya'ya yaptığı beşinci seyahat sırasında Frank-Papalık ittifakı tamamlanmış oldu. İleri gelenlerden oluşan bir kurul Şarlman'ın bütün suçlarını akladı ve Noel sırasında Aziz Petrus'un mezarı başında dua için kalkarken, Papa başına imparatorluk tacını giydirdi. Bütün Roma halkı; "Auguste (yüce) Charles, Tanrı tarafından taçlanan, Romalıların büyük ve barışçı İmparatoru, yaşasın, zafer (onun olsun)" diye bağırırdı. Bundan sonra Şarlman, İmparator, Sezar ve Auguste unvanıyla anıldı.³⁸ Papa önünde saygıyla eğildi. Şarlman'ın yaşam öyküsünü yazan Eginhard, taç giydirmenin kendiliğinden olduğunu iddia eder; ama özenle prova edilmişti. Geleneğe göre tamamen tersti. Papa Leon'un imparatorluk unvanı verme ve Şarlman'ın da kabul etme yetkisi yoktu; ama oldu. Artık Batı'da Bizans İmparatorluğu'ndan bağımsız bir Katolik İmparator vardı. Barbar Frank Krallığı yüceltilmiş, yeni statüsü için Papalığın desteğini almıştı.³⁹

Şarlman İmparator olunca Roma şehri ve tüm İtalya'da sadece kamu ile ilgili alanlarda değil dinî alanda da düzenlemeler yaptı.⁴⁰

³⁶ Eginhard, *Annales*, s. 44.

³⁷ Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s. 340, 345; Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 327.

³⁸ Eginhard, *Annales*, s. 48-49; Louis Halphen, *Etudes critiques sur l'histoire de Charlemagne*, s. 219-224.

³⁹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 328.

⁴⁰ Eginhard, *Annales*, s. 50.

800'de Şarlman artık Hıristiyan dünyanın hakemi durumundadır. Çünkü İstanbul'da Bizans İmparatoru IV.Léon'un yerine geçen oğlu VI.Constantin 797'de bizzat annesi İmparatoriçe İrene tarafından tahttan indirilmiş, gözlerine mil çekilerek hapsedilmişti. Dolayısıyla imparatorluğun gücü ve etkisi zayıflamıştı. İşte bu evrede Papalık, Şarlman'ı hem Papalığı hem de Hıristiyanlığı korumak üzere imparatorluk mevkiine getirmeye karar vermişti ve Roma'ya gelen Şarlman imparatorluk tacını giydi.

Aslında bu durum Bizans'ın aleyhine bir gelişmeydi. O ana kadar sadece Bizanslı hükümdarlar imparator unvanıyla anılıyordu. Artık bu unvanı Şarlman da kullanmaya başlamıştı. Bu durum Bizans için endişe vericiydi ve Şarlman bir gâsıp olarak muamele görebilirdi. Ancak Şarlman'ın becerikliliği bu sorunu giderdi ve iki taraf arasında elçiler gidip geldiler. Hatta bu sırada İmparator Şarlman ile İmparatoriçe İrene arasında bir evliliğin gerçekleşmesi gündeme geldi.

Diğer taftan Grek ülkesinde bir kadının hâkimiyetinde imparatorluğun yönetilmesi alışılmış bir durum değildi. Dolayısıyla Papa III. Léon, din adamları ve Hıristiyan halk Şarlman'ın imparator olmasından yanaydı. Çünkü tüm Sezarların Roma'da oturma gelenekleri vardı. Üstelik Şarlman'ın imparator olması Tanrı'nın rızasına da uygundu. Zaten yeni imparator da Tanrının buyruklarına boyun eğmekteydi. Kısacası bu durumdan hem kilise hem de Hıristiyan halk son derece memnundu. Papalık artık imparatorun koruması altındaydı.⁴¹

Hârûn Reşîd ile Şarlman (Charlemagne) Arasında İlişkiler

Abbâsi hükümdarı Hârûn Reşîd (786-809) ile çağdaşı İmparator Şarlman arasında ilişkiler ve değişmeler yaşandı. Hârûn Reşîd fetih siyaseti bağlamında sürekli Bizans topraklarına seferlerde bulunmaktayken, Şarlman Bizans'ın İtalya üzerindeki entrikalarından rahatsız olmaktaydı. Aynı dönemde Papalık da güçsüz durumdaydı. Bu bakımdan İmparator, Papa III. Leo'ya onurlu bir biçimde yaşaması konusunda uyarıcı bir mektup bile yazmıştı. Ayrıca iki hükümdar arasında başka bir ortak nokta ise İspanya'daki Endülüs Emevîleri'ydi. Çünkü Şarlman onların buradaki varlığından rahatsız olurken Halife de Abbâsilere karşı olan bu Emevîlerle yakından ilgilenmekteydi.⁴² Dolayısıyla İspanya'da Emevî gücünün yok olması iki hükümdarın da işine gelmekteydi. Tüm bunlara ek olarak Hârûn Reşîd İslâm dünyasının lideri iken Şarlman batı dünyasının lideriydi ve bu iki güç arasında bir ilişki olması kaçınılmazdı. Üstelik Hârûn Reşîd, dindar bir lider olan Şarlman için de kutsal sayılan Kudüs'e hâkim olmak gibi bir ayrıcalığa sahipti.

797'de Şarlman Yahudi İsaac ile Lantfrid ve Sigismond adlı iki rahipten oluşan elçilik heyetini Doğu'ya gönderdi.⁴³ Heyetin gönderiliş amacı tam olarak

⁴¹ Louis Halphen, *Etudes critiques sur l'histoire de Charlemagne*, s. 119-223; 233-236.

⁴² Andre Clot, *Harun er-Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, (çev. N. Demirtaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), s. 110.

⁴³ P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 61; L. A. Sédillot, *Histoire des Arabes*, s. 179-180; Richard Filtcher, *La Croix et Le Croissant, Le Chiristianisme et l'İslam, de Mahomet à la Réforme*, Traduction de l'anglais par Claude Loiseau, Audibert, Paris, 2003, s. 60.

bilinmemekle birlikte, heyetin yola çıkmasından birkaç gün önce imparatora ulaşan haberler heyetin gidiş amacı haline gelmiş olmalıdır. Çünkü gelen haberlerde, Müslüman yetkililerin yeterince sert davranmadıkları Bedevilerin, Hıristiyan toplulukları talan ettikleri ve 18 keşişi öldürdükleri bildirilmişti. Bunun üzerine İmparator heyettekilerden bu gibi olayların yaşanmamasını Halifeden rica etmelerini istemiştir.⁴⁴

798'de Bahlul İbn Marzûq, Toulouse'a gitti, Kurtuba'ya (Cordue) karşı Franklarla ittifak kurmayı ve Catalogne'a düzenlenecek seferde onlara yardım etmeyi önerdi.⁴⁵ Aynı yıl (798) Şarlman, İstanbul'dan gelen elçiyi kabul etti, ayrıca Baléares adaları; Majorque ve Minorque, Müslüman korsanlar tarafından talan edildi.⁴⁶

799'da Majorque adasında öldürülen Müslüman korsanlardan alınan bayraklar Kral Şarlman'a götürüldü. Aslında 798 yılında Müslümanlar tarafından talan edilmiş olan ada sakinlerinin bir sonraki yıl yardım taleplerini fırsat bilen Şarlman, bazı birliklerini bu amaç için bölgeye sevk etmişti. Kuşkusuz bu askerler adalara Balear gemileriyle taşınmışlardı. Gövde gösterisine dönüşen bu askeri çıkarma, bir hayli etkili olmuş ve mücadeleyi kaybeden Arap bandıralı gemiler ganimet niyetine Krala gönderilmişlerdi.

Aynı yıl (799) Huesca valisi Sarrasin Azan, değerli hediyelerle birlikte şehrin anahtarlarını Frank kralına gönderdi. Ebre vadisine yeni bir sefer düzenlemeye onu davet etti ve fırsat bulunca şehri ona teslim edeceğine dair vaatte bulundu.⁴⁷

Diğer taraftan Bağdat'ta bulunan Abbasî halifesi Hârûn Reşîd ile İmparator Şarlman arasında dostluk bağları kurulmuş ve elçiler karşılıklı olarak değerli hediyeler eşliğinde gidip gelmekteydi. Şarlman sadece Hârûn Reşîd ile değil Kudüs Patriği ile de irtibat halindeydi.

799'da Kudüs'ten gelen bir rahip Şarlman'a Kudüs patriğinin hayır duasını ve Patrik tarafından gönderilen kutsal emanetleri; sözde Hz.İsa'ya ait olduğu söylenen Rölükleri⁴⁸ yadigâr getirmişti. Şarlman söz konusu rahibi kabul etmiş ve sarayının rahibi Zacharie'yi (Zahariya) zengin hediyeler ve bir başka rahip ile birlikte kutsal topraklara, Kudüs'e göndermişti.

800'de Rahip Zacharie, iki Rahib'in eşliğinde Roma'ya dönmüş ve bu elçilik heyeti Mukaddes Kabrin (Saint Sépulcre ve Calvaire'in) anahtarlarını ve bir sancağı (bayrak) Şarlman'a sunmuştu. İmparator bu elçilik heyetini lütufla kabul etmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Clot, *Harun er-Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, s. 111.

⁴⁵ P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 67.

⁴⁶ Eginhard, *Annales*, s. 44-45; Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 322.

⁴⁷ Eginhard, *Annales*, s. 47; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 67; Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s. 341; H.Pirenne, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, s. 213.

⁴⁸ Rölük: Hıristiyanlık'ta bir peygamber ya da bir azizden kalan kemik, kafatası vs. gibi beden parçaları yahut haç, zünnar, kâse vs. gibi, onun kullandığı eşyaya denir. Aşırı bir tapınma ritüeli aracılığıyla bunlardan mûcizevî şifâlar ya da bir olayın seyrini değiştirmeleri beklenir.

⁴⁹ Eginhard, *Annales*, s. 47-48; Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s. 341.

Söz konusu bu hediyeler vesilesiyle elçiler Şarlman'dan mukaddes şehri himayesi altına alarak Müslümanlar'a karşı müdafaa etmesini istirham etmişlerdir. Şarlman bu hususu 801 senesinde taahhüt etmiştir. Makâmât-ı Mukaddese üzerinde Fransa'nın himâye iddiası bu suretle başlamıştır.⁵⁰

801'de Şarlman, Pavie'de iken Hârûn Reşîd'in gönderdiği elçilerin Pise limanına giriş yaptıkları haberini almıştır. Bu elçilerden birisi Hârûn tarafından diğeri ise Aglebî Emiri İbrahim (Sarrasin d'Afrique Emir Abraham) tarafından gönderilmiştir.

Hârûn-Şarlman ilişkilerinde üzerinde en çok konuşulan konulardan birisi Hârûn'un hediye olarak gönderdiği fildir. Söz konusu fili, 801 Ekim ayında Yahudi İsaac, Afrika'dan hareketle Vendres limanına getirmiştir. Fil karla kaplı Alpleri geçmesi zor olduğundan kışı Verceil'de geçirmiştir.

Elçi İsaac, diğer elçiler Sigismund ve Lanfried ölmüş olduğu için yalnız gelmiştir. Bu durum karşısında İmparator Şarlman, Noter Erchenbald'ı İsaac'ı beraberinde getirdiği fili ve diğer eşyaları (hediyeleri) getirsin diye hazırlattığı bir donanmayı Ligurie'ye göndermiştir.⁵¹ Nihayet 802 Temmuzunda Elçi İsaac, Hârûn Reşîd'in gönderdiği Abulabaz (Ebul Abbâs) adlı fili ve değerli hediyeleri Aix la Chapelle'de (Aachen) bulunan Şarlman'a götürmüştür.⁵² İmparator bir müddet elçileri ve rahipleri (moines) yanında ağırladıktan sonra gemiye binmek üzere onları İtalya'ya göndermiştir.⁵³ Eginhard bu hediyelerden ve Hârûn'un cömertliğinden, ayrıca kurulan ittifaklardan bahsetmektedir.

Bu hediyelerin miktarı o kadar çoktur ki, Notker eserinde "batıyı doldurabilmek için doğuyu tamamen boşaltmış oldukları görülüyordu" ifadesiyle bu niceliği tanımlamıştır.⁵⁴

Şarlman'ın tarihçisi ve kâtibi Eginhard, Hârûn Reşîd ile Şarlman arasındaki ilişkilerin ve gönderilmiş olan zengin hediyelerin tanığıdır. Eginhard Hârûn Reşîd'i

Calvaire; Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği tepeye verilen ad.

⁵⁰ Râşid Ezer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, (nşr., Ahmed Yüksel Özemre), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s. 22; Doğu ve Batı Hıristiyanları, Makâmât-ı Mukaddese dedikleri yerleri ziyaret için, bilhassa Paskalya yortuları münasebetiyle Kudüs'e akın akın geliyorlardı. Fransızlar bu bölgede diğer hıristiyanlara takaddüm etmek istediler. Şarlman hikâyesi denilip Fransa'da köylere varıncaya kadar okunmakta bulunan efsâneye göre, bu imparatorun Kudüs'de hükümrânlık selâhiyetini Hârûn er-Reşîd'den almış bulunduğu umûmîyetle inanılmakta ve hıristiyanların oraları ziyârete gelmelerine Halife Ömer'in verdiği berât mücibince müsaade eden müslümanların hâkimiyeti inkâr edilmekte idi. Gerek Batı gerek Doğu müverrihlerinin eserlerinde bu hükümrânlığın ne sûretle elde edildiğine dair hiçbir vesîka görülmemektedir. (Râşid Ezer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, s. 33).

⁵¹ Eginhard, *Annales*, s. 51; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 61-62.

⁵² Eginhard, *Annales*, s. 52; Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s. 342; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 62.

Fil merakları celbediyordu; ancak Austrasie'nin iklimine 810'a kadar dayanabildi. Şarlman'ın fili çok sevdiği ve Danlı Godofrid'e karşı yaptığı sefer dahil tüm seferlerinde onu yanında götürdüğü bilinmektedir. Özlem Genç, "Charlemagne Ve Karolenj Rönesansı", (doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 148-152.

⁵³ Eginhard, *Annales*, s. 58.

⁵⁴ Genç, *Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, s. 150-151.

“Perslerin hükümdarı Hârûn” şeklinde nitelendirmektedir. Hind hariç tüm Doğu’nun Hârûn Reşîd’e bağlı olduğu ve her iki hükümdar arasındaki dostluğun diğer hükümdarlarla olan ilişkilerden çok farklı ve ileri düzeyde olduğunu söylemektedir. Aslında topraklarını genişleterek güçlü bir imparatorluğun sahibi olan Şarlman, çok sayıda kral ve farklı halk topluluklarıyla dostane ilişkiler kurarak hükümdarlığının şanını yüceltmeyi iyi biliyordu. Bu bakımdan Hârûn Reşîd onun açısından yapılabilecek en iyi bir tercihti.⁵⁵ Muhtemelen Şarlman, ülkesinin sahillerine Hârûn Reşîd’in gerçekleştireceği saldırılardan böylece kurtulmuş olacaktı. Hatta onun maksadının Sûriye Hıristiyanlarına daha ziyade emniyet bahşedilmesini temin etmek olduğu da rivayet edilmektedir.⁵⁶

Hârûn Reşîd’in gönderdiği hediyeler ve lütuflar bu durumu doğrular gibidir. Eginhard, Hârûn Reşîd, Kiyâme Kilisesiyle (Saint S pulcre) ilgili kutsal emanetleri ve Kutsal mek nların idaresini bile Şarlman’ın otoritesi altına verdiğini bildirmektedir. Ayrıca Hârûn Reşîd, Frank el çilerin dönüşlerinde onlara eşlik etmek üzere kendi el çisini; elbiseler, parfümler, doğunun zengin mamullerinden en mükemmel hediyelerle İmparatora göndermiştir. Üstelik bu hediyeler arasında daha önce Şarlman’ın talep ettiği filin de bulunması önemli bir hususiyettir.⁵⁷

Aslında Bizans imparatorları Nikeforos (Nic phore), Michel ve L on da aynı arayış içindeydiler. Çünkü Şarlman’ın İmparator unvanını alması Bizans’ın aleyhine olan bir gelişmeydi ve bu durum her zaman kuşkuyla karşılanmıştı. Zaten Frankların güçlenmesi Romalılar ve Grekler için hep endişe konusuydu. Hatt  Grekler’in; “Bir Frank’ı komşu değil ancak bir dost edinebilirsin” (Ayez le Franc pour ami et non pour voisin) şeklinde bir atasözleri mevcuttu.⁵⁸

802 yılında İmparatoriçe İrene’in gönderdiği elçi L on Spathar, Franklar ile Grekler arasındaki barışı tasdik etmek üzere Aix-la-Chapelle’e geldi. Elçileri kabul

⁵⁵  ginhard, *Vie de Charlemagne*, s.139.

⁵⁶ Kiyâme (Kam me) Kilisesi ile Kudüs şehrine ve neticede Fransa h k metinin “Makâmât-ı Mukaddese him yesi” ismi altında oraları sahiplenme siyasetine müteallik “Şarlman Masalı”ndan söz edilir. Fransız milletin kulaklarını  nlatan ve herkesi heyecana getiren türkülerden biri de “Şarlman’ın Kudüs’e gitmesine” dair olanıdır. Bu türkünün hul sası şudur: Şarlman baronlarından on ikisini alarak 80.000 kişilik bir ordu ile yola  kmış, İstanbul’dan geçmiş, Kudüs’e gitmiş; Kam me’de İsa’nın tahtına kendisi, 12 havarinin koltuklarına da baronlar oturmuş.  yinler yapılmış, sonra Şarlman Fransa’ya dönmüştür. Bu türküde bir tek doğru kelime yoktur. F. Funck Brentano’nun Croisades isimli eserinde deniyor ki: “Bu masal Fransa içinde ve civar ülkelerde, hatt  tercümeleri Norveç’de ve İngiltere’nin Galles eyaletinde bile söylenip, halk galeyana getirilmiş ve o asırlarda bunun hakikat olduğundan hiç kimse şüphe etmemiştir. Bu riv yetlerden çıkan manaya göre: ş anı ve kudreti ile meşhur olan Halife Hârûn Reşîd, Kudüs’de yaşayan Hıristiyan tebaasını kendisine karşı himaye etmek sal hiyetini, 3.000 kilometre uzakta bulunan ve 778 senesinde İspanya’ya girip, Saragosta valisinin askerlerini görünce afal tafal kaçıp bir daha İspanya’ya gelemeyen Frenk imparatoruna terketmiştir.” (Râşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, s. 21). Hârûn Reşîd’in Kudüs’deki Holy Sepulchre (Hz. İsa’nın sözde kabrinin bulunduğu) kilisenin anahtarlarını Şarlman’a gönderdiği iddiası da itimada sayan bir şey değildir. (Hitti, *İslam Tarihi*, s. 407).

⁵⁷  ginhard, *Vie de Charlemagne*, s.140; P.S nac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 62-63.

⁵⁸  ginhard, *Vie de Charlemagne*, s. 140.

eden İmparator da karşılık olarak İrene ile barışı sağlamak üzere İstanbul'a Amiens Piskoposu Jessé ve Kont Hélingaud'yu gönderdi.

803'de bu defa Şarlman'ın İstanbul'a gönderdiği elçiler yeni Bizans İmparatoru olmuş Nikeforos'un elçileriyle geri döndüler. Çünkü Frank elçileri İstanbul'a ulaştıklarında İmparatoriçe İrene Bizans tahtından indirilmiş yerine Nikeforos iktidara geçmiştir.⁵⁹ Burada ilginç olan husus elçilerin piskopos ya da keşiş gibi din adamı oluşlarıdır.

805'de Kurtuba Emîri I.Hakem, Maride de (Mérída) ayaklamış olan Asbağ b.Abdullah b.Vânsûs üzerine sefere çıktı ve şehri kuşattı; ancak bu sırada Kurtuba'da karışıklığın çıktığı haberini aldı ve kuşatmayı durdurmak zorunda kaldı.⁶⁰

806 senesinde Müslümanlar küçük bir ada olan Pantelleria'yı ele geçirmişler ve burada tutsak ettikleri keşişleri köleleştirmek üzere İspanya'ya satmışlardı. Keşişler Şarlman'ın ödediği fidye karşılığında yeniden özgürlüklerine kavuşmuşlardı.⁶¹

Aynı yıl (806) Bizans'a karşı savaşan Şarlman'ın oğlu Pepin (İtalya kralı olan) tarafından İtalya'dan gönderilen bir donanma Korsika'ya geldi ve Müslümanların (Maures) kendilerine mesken edindikleri adayı talan edip Pepin'in gelişini beklemeden geri çekildiler. Fakat Franklardan Cenova (Gênes) sitesi kontu Hadumar tedbirsizce Müslümanlarla savaştı ve öldürüldü. Aynı yıl (806) Endülüs şehirlerinden Navarre'lular ile Pampelune'lular Müslümanlarla (Sarrazenler) olan bağlarını koparıp Franklarla ittifak kurmayı tercih ettiler. Yine aynı yıl Dalmaçya'yı (Dalmatie) geri almak için Bizans İmparatoru Nikeforos'un gönderdiği ve Partice Nicet tarafından komuta edilen donanma ve yaklaşık dört yıl önce Şarlman'ın Hârûn Reşîd'e gönderdiği elçiler aynı güzergâhtan Grek gemileriyle herhangi bir tehlikeyle karşılaşmadan Trévisse limanına ulaştılar.⁶² Söz konusu elçi Abdullah 807'de, Kudüslü Keşişlerle beraber Şarlman'ın yanına geldi. Félix ve George Engelbald adlı bu keşişler, Kudüs Patriği Thomas'ın verdiği misyonu yerine getirdiler ve Hârûn Reşîd'in gönderdiği hediyeleri İmparatora sundular. Alman kökenli olan George Engelbald, Zeytin Dağı (abbé sur le mont des Oliviesr) rahibiydi.⁶³

Hârûn Reşîd'in gönderdiği hediyeler; bir çadır ve mükemmel güzellikte çeşitli renk ve boyutlarda örtüler; ayrıca çok değerli ipek mantolar, elbiseler, parfümler, merhemler (onguens) vb. ibaretti. Çadırların ipleri ya da halatları farklı renklerden ve yündendi; Ayrıca hediyeler arasında bronzdan yaldızlı mekanik sanatının inceliklerini yansıtan şaheser bir saat vardı. Saatin kadranı on iki saat boyunca dönerdi; birçok küçük top her saat başı düşerdi, onların düşüşü esnasında alt kısma yerleştirilmiş bir zil (cymbale) çalardı. Ayrıca aynı sayıda süvari (cavalier) vardı; her saatin bitiminde on iki pencereden çıkıyordu; onların çıkışının etkisiyle

⁵⁹ Eginhard, *Annales*, s. 52.

⁶⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, II, 72.

⁶¹ H.Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Şarlman*, s. 214.

⁶² Eginhard, *Annales*, s. 56; H.Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Şarlman*, s. 214.

⁶³ Eginhard, *Annales*, s. 57; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 63.

(baskısıyla) daha önce açılmış olan on iki pencere kapanıyordu. Üstelik bu saatte anlatılması mümkün başka birçok özellik daha vardı.⁶⁴

Bir başka ifadeyle, pirinçten yapılmış bu su saatinde, bir saatlik süre dolduğunda metal bilyeler bir tür gongun üstüne düşüp ses çıkarmakta, aynı anda mekanik olarak açılıp kapanan kapılardan 12 atlı figür çıkmaktaydı.⁶⁵

Söz konusu hediyeler arasında muhteşem güzellik ve büyüklükte yaldızlı bronzdan iki şamdan (candélabres) bulunmaktaydı. Ayrıca Hârûn tarafından Şarلمان'a gönderildiği söylenen borulu org, tarihin diğer birçok eğlendirici tarafları gibi ancak bir faraziyeden ibaret olduğu rivayet edilmektedir. Batıdaki tarih kitaplarında rastlanan bu hikaye, anlaşılıyor ki clepsydra kelimesinin yanlış bir tercümesi üzerine inşa edilmiştir ki bu şey gerçekte; zamanı ölçmek üzere imal edilmiş bir su saatiydi ve herhalde yukarıda adı geçen saate işaret etmekteydi.⁶⁶

Görüldüğü üzere Hârûn Reşîd ve Şarلمان arasındaki ilişkiler genel olarak Şarلمان'a kazanç sağlamıştır. Bu sayede batı dünyası, çok merak ettikleri, hattâ efsanelerine konu ettikleri fili yakından görmüşler, daha önce hiç görmedikleri değişik bir saati tanıma, devasa büyüklükte bir çadırı ve doğuya özgü daha pek çok şeyi gözlemleyebilme imkanına sahip olmuşlardır. Ayrıca Şarلمان, kendi topraklarından çok uzakta olan Hıristiyanların korunmasını sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Böylece hâkimiyetini ve hem halkın hem Papalığın nezdinde saygınlığı artırırken, Kudüs üzerinde sadece Bizans'ın söz sahibi olmasını engellemiştir. Çünkü sonuç itibarıyla Bizans ile olan ilişkileri dalgalı bir seyir izlemekteydi.⁶⁷

Fransızlar hediyeler arasında özellikle çalar saate hayran kalmışlardı; çünkü ülkelerinde ilk defa böyle bir şeyi görmekteydiler. Bu dönemde Araplar endüstride Fransızlardan üstündü. Fransızlar zorla ancak okuyabiliyorken Araplar tıp, astronomi, kimya vb. ilimlerle ilgileniyorlardı.⁶⁸

807'de Şarلمان, Müslümanlara (Maures) karşı Korsika'yı savunmak amacıyla kraliyet muhafızlarından ordu kumandanı Burchard'ı bir donanmayla gönderdi. Müslümanlar Korsika'yı önceki yıllarda yağmalamıştı. Genelde İspanya'dan hareket eden Müslümanlar önce Sardaigne'a saldırdı ve orada Sardeslerle savaştılar; çok sayıda adamlarını (üç bin civarında) kaybettiler, oradan Korsika'ya yöneldiler. Bu defa adada Buchard'ın kumandasındaki donanmayla

⁶⁴ Eginhard, *Annales*, s. 58; Abbé de Viviers, *La vie de Cassiodore, Chancelier et Premier Ministre de Theodoric Le Grand et de plusieurs autres Rois d'Italie*, Paris 1694, s. 428.

Yüksekliğiyle herkesi şaşırta çadır, ince ketenden, sayısız renkle süslenmiştir. Çok yüksek olduğu ve en güçlü koldan atılan bir okun bile onun tepesine varamayacağı belirtilen bu çadırın içi de çok büyük olarak tasvir edilmiştir. (Genç, *Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, s. 150-151).

⁶⁵ Otto Kurz, *Sultan İçin Bir Saat*, (çev. A. Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 16.

⁶⁶ Hitti, *İslam Tarihi*, s. 407.

⁶⁷ Genç, *Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, s. 152.

⁶⁸ M.L'abbé Millot, *Éléments de l'histoire de France, Depuis Clovis jusqu'à Louis XV*, Paris: Tome, 1778, , I, 131-132.

savaştılar, yenildiler ve on üç gemilerini kaybettiler ve geri çekildiler. Ayrıca Müslümanlar bu seneki savaşlarda kaybetmelerinin sebebini, bir yıl önce İspanya'da Baléare adasında 60 Keşişi kaçırmaları ve satmış olmalarına atfettiler. İmparator Şarlman bu keşişlerden bazılarının fidyelerini ödeyerek özgürlüklerine kavuşturmuştur.⁶⁹

Frankların Korsika'da kazandıkları bu zafer de geçiciydi. Çünkü 808 yılında Papa III.Leon (795-816), Şarlman'a İtalya sahillerini savunabilmesi için alması gereken tedbirleri içeren bir dizi önlem paketi sunmuş ve onun Korsika'ya karşı taşıdığı sorumluluğu yerine getirmesi ricasında bulunmuştu. Netice itibariyle 809 ve 810 yıllarında Müslümanlar (Sarazenler) sırasıyla Korsika ve Sardinya'yı ele geçirmişlerdi.⁷⁰

Bu sırada 809 yılında devrin dünyasının iki büyük hükümdarından biri olan Hârûn Reşîd Tus şehrinde vefat etti ve yerine oğlu Emin (809-813) geçti.⁷¹ Gerçekten Hârûn Reşîd, dindar, en bilgili ve en değerli halifelerdendi.

Diğer taraftan ay yılda Aquitaine kralı Louis ordusuyla İspanya'ya girmiş ve Ebre ırmağı kıyısında bulunan Turtûşe (Tartose) şehrine saldırmıştı. Şehri bir müddet kuşatmış, fakat şehrin alınmasının güç olduğunu anlayınca ordusuyla Aquitaine'e geri dönmüştü.⁷²

Aslında Frankları karşılamak üzere Endülüs Emevî Emîri I. Hakem⁷³ (796-822) oğlu Abdurrahman komutasında bir ordu göndermişti. Aynı zamanda sınır boylarındaki valilerden; Amrûs ve Abdûn'a haber göndererek bölgelerindeki halkın da desteğiyle yardıma koşmalarını istemişti. Abdurrahman ordusuyla gelmişti. Gönüllülerin de katılımıyla İslâm topraklarını işgal eden Frank ordusu üzerine saldırmışlardı. Şiddetli bir savaştan sonra, çok sayıda kayıp veren Hıristiyanlar yenildiler ve işgal ettikleri yerleri terk ettiler.⁷⁴ Ayrıca bu sırada (809) deniz şehirleri olan Toscané ve Populonia, Grekler (Bizanslılar) tarafından tahrip edildi.⁷⁵

Aynı yıl (809) İspanya'dan hareket eden Müslümanlar Korsika'ya girdiler ve bir Paskalya (Saint Pâques) günü burayı yağmaladılar. Sadece Piskoposa ve bazı yaşlılara dokunmadılar.⁷⁶ Yine aynı yıl (809) I.Hakem'in ülkesindeki iç problemlerle uğraşmasından yararlanmaya kalkışan Şarlman, İslâm hâkimiyetindeki, Turtûşe'yi (Tortosa) işgale kalkıştı. Hakem ise, iç meselelerini hallettikten sonra, Frankların bu hareketine karşı sert tepki gösterdi ve Barselona bölgesine bir ordu göndererek

⁶⁹ Eginhard, *Annales*, s. 59.

⁷⁰ H.Pirenne, *Hız Muhammed ve Şarlman*, s. 214.

⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 179.

⁷² Eginhard, *Annales*, s. 61.

⁷³ Mehmet Özdemir, "Hakem I", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA).DİA*, XV, 173-174.

⁷⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 73.

⁷⁵ Eginhard, *Annales*, s. 61.

⁷⁶ Eginhard, *Annales*, s. 62.

buradaki Frank kuvvetlerini ezdi.⁷⁷ Dolayısıyla Hıristiyanlar Turtûşe'yi istilâ etme girişimlerinde başarılı olamadılar.

Askerî faaliyetlerine devam eden I.Hakem Hıristiyan toprağı olan el-Ferec (Vâdi'l-hicâre, Guadalaxara) üzerine sefer düzenledi (809).⁷⁸ Pirene sıradağlarının ötesinde Huesca (Veşka, Hoşka) ve Sarakusta) karşısında ikamet eden ve İspanya ile Galya arasındaki iletişimi sağlayan Kont Auréole vefat etti. Bu durumda Huesca ve Sarakusta valisi Amrus (Amoroz) b.Yusuf onun topraklarına el koydu; şatolarına askerî birlikler yerleştirdi. İmparatora bir heyet (légation) gönderdi ve adamlarıyla hizmetinde olduğunu bildirdi.

810'da İmparator da elçilerini Amrus'a gönderdi. Amrus elçilere Endülüs sınır bölgesinin İmparatora itaat edeceğini ve bu hususta bir konferansın düzenlenebileceğini bildirdi. Ayrıca kendisine bağlı olanlarla İmparatora itaat edilmesini sağlayacağına dair vaat verdi. Ancak bu vaadini tüm vesilelere rağmen gerçekleştiremedi. Aslında Pireneler bir sınır niteliğinde değildi. Her ne kadar Pireneler farklı dinleri ayıran bir sınır görünümünde olsa da politik çıkarların önceliği söz konusu olabilmekteydi.

Aynı yıl (810) Müslümanlar (Maureslar) tüm İspanya'da büyük bir donanma hazırladılar ve önce Sardunya'ya (Sardaigne) sonra Korsika'ya (Corse) saldırdılar. Korsika'da hiçbir garnizon olmadığından adayı tamamen ele geçirdiler. Bu sırada İmparator Şarlman 200 gemiden oluşan Norman donanmasının Frise kıyılarına saldırıp tahrip ettikleri haberini aldı.⁷⁹ Yine bu sırada İmparator, barış anlaşması yapmak üzere, biri Kurtuba, diğeri İstanbul'dan gelen iki elçilik heyetini Aix-la-Chapelle'de kabul etti. Görüşmeler sonrası her iki heyetle barış antlaşması yaptı.⁸⁰

Bununla birlikte Müslümanlar bir müddet sonra Korsika üzerine ikinci defa taarruz ettiler. 811'de I.Hakem Hıristiyanlar üzerine sefer düzenledi.⁸¹

812'de Bizans'ın yeni İmparatoru Michel, daha önce İmparator Şarlman ile sağlanmış olan barış antlaşmasına bağlılığını bildirmek üzere İmparatora elçiler gönderdi. Elçiler önce Aix-la-Chapelle'e geldi. Burada kilisede barış antlaşmaları değerlendirilip Şarlman, Grekçe "basileus" unvanı ile imparator olarak anıldı. Bizans Elçileri daha sonra Roma'ya gittiler ve Saint Pierre Bazilikasında Papa Léon ile bir araya geldiler; aynı barış ve ittifak antlaşması görüşülüp değerlendirildi.

Diğertaraftan yine aynı yıl (812) İspanya ve Afrika'dan gelen donanma İtalya kıyılarına taarruzda bulundu.⁸² Gaeta ve Amalfi gemileriyle güçlendirilmiş soylu bir asilzadenin komutasındaki Bizans donanmasının tehditlerine rağmen, İtalyan adaları Lampedusa, Ponza ve Ischia'nın altını üstüne getirdiler.⁸³ Bu donanmanın bir

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 210-211; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, IV, 191.

⁷⁸ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 73.

⁷⁹ Eginhard, *Annales*, s. 63- 64; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 67.

⁸⁰ Eginhard, *Annales*, s. 68.

⁸¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 73.

⁸² Eginhard, *Annales*, s. 69.

⁸³ H.Pirenne, *H. Muhammed ve Şarlman*, s. 215.

bölümü Sardunya adasına, bir kısmı da Korsika adası üzerine akın düzenledi. Aynı yıl (812) Şarlman, Kurtuba Êmîri (Sarrazen hükümdarı) I. Hakem (Abulaz) ile barış sağladı.⁸⁴

Deniz savaşlarına devam edildi. Şiddetli rüzgâr ve fırtınaların da yardımıyla 813'de 100 gemilik bir Müslüman (Sarazen) filosunun yok edilmesi, İspanya'daki Arapların akınlarını bir müddet yavaşlatmışsa da, bunların 500 tutsakla geri dönecekleri Civita Vecchia⁸⁵, Nice, Sardinya ve Korsika seferlerine çıkmalarını engelleyemedi.

Bir başka husus; uzun süreli bölgesel ayaklanmaların kurbanı olan Kuzey Afrika, Bağdat'taki İslâm halifesi Hârûn Reşîd'in resmen onayladığı Ağlebî Hanedanlığı'nın kontrolünde belirli bir düzene sokulunca Batı için durum daha da kötüleşti.

Öte yandan bütün çabalarına rağmen hiçbir sonuca ulaşamamış ve Müslüman donanmalarına karşı koymakta acze düşmüş Şarlman, tamamıyla içe kapanıp savunmaya geçmek zorunda kaldı. Dolayısıyla düşmanlarının hamlelerini güçlkle bertaraf etmekteydi.⁸⁶

Franklar Akdeniz kıyılarında Müslüman korsanlığının ilerleyişi ve Endülüs-Fransa (Marche hispanique) sınır boyunda Kurtubalıların saldırılarının tehdidi altındaydı. Nitekim 813'de Müslümanlar Korsika'dan İspanya'ya zengin ganimetle döndüler. Fakat Kont İrmingaire, Majorque adası girişinde onlara tuzak kurdu ve içinde beş yüzden fazla Korsikalı esirin bulunduğu sekiz gemiyi ele geçirdi. Bu tuzağın intikamını almak isteyen Müslümanlar, Toscanne şehrinde Civita-Vecchia, Nice, Narbonne eyaletini talan ettiler. Bu arada Sardunya kıyılarına da çıktılar. Sardunyalılarla savaştılar, fakat yenildiler. Bu savaşta çok sayıda kayıp verdiler ve geri çekildiler.

Nihayet 814'de Şarlman vefat etti ve yerine oğlu Louis-le-Débonnaire (814-829) imparator oldu. Diğer oğulları Lothaire, Bavière kralı, Pepin, Aquitaine kralı olarak belirlendi.

Her şeye rağmen bu savaşların ortasında bile bazı diplomatik girişimlerde bulunulmuştu. 765 gibi erken bir tarihte Pepin Bağdat'a elçiler yollamıştı. 765 yılında ise Marsilya üzerinden gelen İspanya Müslümanlarının temsilcilerini Akitanya'da kabul etmişti. Öte yandan bu olaydan tam 42 sene sonra Hârûn Reşîd Şarlman'a bir elçilik heyeti göndermiş, 812'de ise Endülüs Emevî Emîri I.Hakem ile bir antlaşma yapmıştı.

Daha önce 759'da Narbonne, 795'de Gérone 801'de Barcelone'u ele geçiren ve bir yıl sonra Turtûşe'yi (Tortose) üç kez kuşatıp sonuç alamayan Frank hükümdarları Endülüs Emirleriyle imparatorluklarının güneydeki topraklarının

⁸⁴ Eginhard, *Annales*, s. 69; Barbetrac, *Histoire des Anciens*, s.358.

⁸⁵ Civita Vecchia; İtalya'da Tiren denizi kıyısında bulunan şehir.

⁸⁶ H.Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Şarlman*, s. 215-216.

güvenliğini sağlamak amacıyla diplomatik ilişkiler kurdular. Bu geçici uzlaşmalar Frankları 812'de imzalanan mütarekeye götürdü.⁸⁷

Sonuç

Sekizinci yüzyılın başında Cebelitarık Boğazı'nı geçen İslâm orduları kısa sürede İspanya'yı fethedip Pirene sıradağlarını aşarak Fransa topraklarına girdiler. Yaklaşık yarım asır Pirene sıradağları ile Rhône vadisi arası bu medeniyetin bir parçası oldu.⁸⁸ Dolayısıyla Müslümanlar'ın Fransa'ya girişlerinin sebebi sırf bu ülkeyi istila niyetiyle değil, İslâmiyet'i burada ve Avrupa kıtasında yaymaktı. Bu bölge ve Akdeniz havzası Roma İmparatorluğu zamanında birlik ve bütünlüğü tanımıştı⁸⁹ Bu defa yok olmuş birliğin Müslümanların idaresinde yeniden tesis edilmesi önemli bir hedefti. Ancak bu ülkeyi İslâm'ın hâkimiyeti altına almak isteyen orduların kuzeye doğru ilerleyişleri 732 yılında Poitiers'de engellendi. Buna rağmen Müslümanlar Fransa'nın güneyinde bir müddet daha fetihlere devam ettiler ve bu ülke ile ilişkilerini sürdürdüler.

Diğer taraftan İslâm'ın batıdaki yayılışını durdurmaya çalışan Fransa'ya bir anlamda Avrupa'yı yeni temeller üzerinde inşa etme görevi düştü. Aslında İslâm ile birlikte Avrupa'da dengeler değişmeye ve yeni yapılanmalar oluşmaya başladı. Üstelik Fransa'da Merovenj hanedanının yerini alan Karolenj hanedanıyla birlikte Avrupa yeni bir istikamete doğru yöneldi. Müslümanların Akdeniz'i kapattığı ve Akdeniz'de hâkimiyet kurduğu bu dönemde Karolenjler yüzünü Kuzey Almanya'ya çevirdi.⁹⁰

Her ne kadar iki farklı dünya arasında savaşlar yapılıyor olsa da tarafların birbirleriyle karşılıklı ilişkileri devam etti. Hatta Şarlman devrinde Fransa ile İslâm dünyası arasındaki ilişkilerin sıklaştığına şahit olundu.

Şarlman bir yandan Endülüs'e karşı mücadelesini sürdürürken diğer yandan o devrin en büyük devleti Abbasîler ile yakınlaşmaya çalıştı. Sahip olduğu geniş imparatorluğun sınırları içinde sağladığı düzen ve asayiş, genel refahın artması konusunda gösterdiği ilgi ticaretin gelişmesi için de teşvik edici idi. Kendi şahsı için gerek giyim, gerek sofraya lüksünü kabul etmiyorsa da, ticaretin sağladığı güzel şeylerin kıymetini takdir ediyordu.

Akdeniz'le ülkesinden ayrılmış olan Doğunun zenginliklerinin bilincindeydi. Dolayısıyla Abbasî halifesi Hârûn Reşîd'e elçi gönderen ilk Batı hükümdarı olduğu ve Halifenin de bu harekete iyi bir karşılık verdiği bilinmektedir. Halifenin imparatora gönderdiği değerli armağanlar arasında; nadir hayvanlar (fil, maymun), makineli eşya, saat, musiki aletleri, avizeler, ipekli kumaşlar, perdeli çadırlar, ilaçlar, baharat ve güzel kokulardan (pelesenk, sümbülü rumî) söz edilmektedir.

⁸⁷ Eginhard, *Annales*, s. 71-72; P.Sénac, *Des premiers contacts diplomatique*, s. 65.

⁸⁸ François Clément, *La province arabe de Narbonne au VIII siècle*, s. 18.

⁸⁹ E. Ş. Arslan, *Târihu Ğazavâti'l-Arab fi Fransa ve Sivisra ve İtalya ve Cezâiri'l-Bahri'l-Mütevessit*, s. 114.

⁹⁰ H.Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Şarlman*, s. 249.

Ayrıca Şarلمان'ın bu bağlamda 800 yılına doğru ilk Hıristiyan konsolosları Filistin'e gönderdiğinden ve bir müddet sonra İslâm topraklarında bu konsolosların yaygınlaştığından bahsedilir. Hattâ Bu konsolosların ait oldukları ülkelerin önemine göre Müslümanların elinde seçkin rehinelere olarak görüldüğü görüşü bile ileri sürülmüştür; Ancak bu erken dönemde konsosolardan bahsetmek pek de gerçekçi değil gibidir.

Bununla birlikte iki farklı dünyayı temsil eden iki güçlü hükümdar arasında karşılıklı saygıya dayanan dostça ilişkilerin kurulması dikkate değerdir. Hâlbuki Şarلمان, Endülüs Müslümanlarına karşı özellikle sınır bölgelerinde kıyasıyla mücadele vermekteydi. Fakat bu durum görünüşte aralarındaki ilişkilere soğukluk katmıyordu. Zira Bağdad halifesine göre Endülüs Emevîleri'nin başı bir asi olduğundan, dostluklarını kuvvetlendirmekte bir beis görülüyordu. Şarلمان'ın Halife nezdine gönderilen sefirlerinin görevi Kudüs'teki kutsal makamların korunmalarını, hacıların güven içinde seyahat edebilmelerini sağlamak idi. Üstelik Şarلمان imparator olduğundan beri kendisini Hıristiyanlığın başı sayıyor ve bu yetkilerle Doğu Hıristiyanları ve hacıları ile de ilgileniyordu. Bu konuda, Kudüs, İskenderiye ve Kartaca'nın (Kayrevan) fakir Hıristiyanlarına ulaştırdığı yardımlar bilinmekteydi. Dolayısıyla Hârûn Reşîd ile Şarلمان arasında gerçekleşen ittifakları bir anlamda pozitif kapitülasyanlar olarak değerlendirmek mümkündür.⁹¹

Her iki tarafın birbirleriyle çetin mücadeleleri devam etse de, Hıristiyan Akdeniz, İslâm devletleri tarafından kuşatılmış doğu ve batı diye iki farklı havzaya ayrılmıştır. Böylece Antik çağ geleneği parçalanmıştır. Zira İslâm Akdeniz'in bütünlüğü fikrini sona erdirmiştir. Artık iki dünya arasında ilişkiler deniz yoluyla değil Endülüs üzerinden sağlanacaktır.

Kaynakça

- Arslan, Emîr Şekîb, *Târihu ğazavâti'l-Arab fî Fransa ve Sivrisra ve İtalya ve Cezâiri'l-Bahri'l-mütevassit*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmî, ts.
- Âşûr, Saîd Abdülfettah, *Târîhi Avrûba fî'l-usûri'l-vustâ*, Beyrut, 1976.
- Barbetrac, *Histoire des Anciens Traitez ou Recueil Historique et Chronologique Depuis Les Temps Les Plus Reculez Jusques'à L'Empereur Charlemagne*, Seconde Partie, Amsterdam, 1739
- Bigot, Henri, *Des Traces laissées en Provence par les Sarrasins*, Paris, 1908.
- Bilici, Faruk, "Fransa (V. Ülkede İslâmiyet)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 87-190.
- Cardonne, M., *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne: sous la Domination des Arabes*, Paris, 1767.
- Chalmel, J.-L., *Histoire de Touraine*, Paris, 1828
- Clot, Andre, *Harun er-Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, (çev. N. Demirtaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007
- Condé, Joseph M., *Histoire de la domination des Arabes et des Maures en Espagne et en Portugal, depuis l'invasion de ces peuples jusqu'à leur expulsion définitive*, Rédigée sur

⁹¹ Hautefeuille, *Histoire Des Origines, Des Progres et Des Variations du Droit Maritime International*, s. 97; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (trc., Enver Ziya Karal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975, s. 99.

- l'Histoire traduite de l'arabe en espagnol de M. Joseph Conde par M. de Marlès, Paris, 1825.
- Dabbî, Ahmed b. Yahya, *Buğyetü'l-Multemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Mısırî, 1990.
- Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi, 2011.
- Dozy, R., *Histoire des musulmans, d'Espagne*, (nşr. Levi-Provençal), Leiden, 1932.
- De Marigny, Histoire des Arabes sous le gouvernement des Califes, Paris, 1750.
- Demirkent, Işın, "Franklar", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 173-176.
- Doğustan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1986. I-XIV.
- Ebû Halîl, Şevki, *Balâtü's-şühedâ bi kıyâdeti Abdür'r-Rahmani'l-Gâfikî*, Dımeşk: Darü'l-fıkr, 1993.
- Éginhard, *Annales des rois Pepin, Charlemagne et Louis-le-débonnaire*, in "M. Guizot, *Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis la fondation de la monarchie française jusqu'au 13e siècle*, Paris, 1824.
- Erer, Râşid, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri* (Yeni Edisyonu Hazırlayan, Ahmed Yüksel Özemre), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Ferrûh, Ömer, *el-Arab ve'l-İslâm fî'l-Havzi'l-Garbî mine'l-Bahri'l-Ebyazi'l-Mütevessit*, Beyrut, 1981.
- Gautier, Léon, *La Chanson de Roland Texte Critique Traduction et Commentaire*, Tours: 1894
- Genç, Özlem, *Charlemagne ve Karolenj Rönesansı*, (doktora tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- Gibbon, Édouard, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain*, par J.A.C. Buchon, Paris, 1838, 1-II.
- Hasan, İbrâhim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985. I-IV.
- Halphen, Louis, *Etudes critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris: Libraire Félix Alcan, 1921.
- Hautefeuille, L.-B., *Histoire Des Origines, Des Progres et Des Variations du Droit Maritime International*, Paris, 1869.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc., Enver Ziya Karal), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh el-Cezvetü'l-muktebis fî Târîhi ulemâi'l-Endelüs, Tunis, 2008.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldûn (Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haber)*, Bulak, 1284. I-IV.
- İbn İzârî, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed el-Merrâkuşî, *el-Beyanü'l-Muğrib, fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (nşr. E. Levi-Provençal-G. S. Colin), Beyrut, 1400/1980, I-II.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn, *el-Kâmil fî't-târîh*, Beyrut, 1966, I-V.
- İbnü'l-Kûtıyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire,, 1410/1989, I-II.
- İnân, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire, 1417/1997.
- Kleinclausz A., C. Bayet, C. Pfister, *Histoire De France, Le Christianisme, Les Barbares - Mérovingiens et Carolingiens*, Hachette, Paris, 1903, I-II.
- Kurz, Otto, *Sultan İçin Bir Saat*, (çev. A. Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Lavallée, Théophile, *Histoire des Français - Depuis le Temps des Gaulois Jusqu'en 1830*, Tome I, Paris, 1865.

- Lavisse, Ernest, *Histoire de France Illustrée Depuis les Origines jusqu'à la Révolution*, Hachette, Paris, 1911, I-II.
- Makkari, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el- (ö.1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Ğusni'i-Endelusi'r-Ratîb* (nşr. İhsan Abbas), I, IV, , Beyrut: Dâr Sâdır, 1408/1988.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Millot, M.L'abbé, *Éléments de l'histoire de France, Depuis Clovis jusqu'à Louis XV*, Tome I, Paris: 1778.
- Özcan, Azmi, "Fransa-Tarih", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 78.
- Özdemir, Mehmet, "Hakem I", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 173-174
- Pirenne, Henri, *H. Muhammed ve Şarlıman İslâm Fetihleri ve Ortaçağ Uygarlığı*, (çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu), İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Reinaud, M., *İnvasions des Sarrazins en France: et de France en Savoie, en Piémont et dans la Suisse*, Paris, 1836.
- Sâlim, Seyyid Abdülazîz, *Târîhu'l-müslimîn ve âşâruhüm fi'l-Endelüs*, Beyrut: 1988.
- Sédillot, L. A., *Histoire des Arabes*, Hachette, Paris, 1854.
- Sénac, Philippe, Françoise Micheau, *La bataille de Poitiers, de la réalité au mythe; in "Mohammed Arkoun, Histoire de l'İslam et des musulmans en France du Moyen Âge à nos jours*, Éditions Albin Michel, 2006.
- Sénac, Philippe, *Des premiers contacts diplomatique; in "Mohammed Arkoun, Histoire de l'İslam et des musulmans en France du Moyen Âge à nos jours*, Éditions Albin Michel, 2006.
- Suffi, Hâlid es-, *Târîhu'l-'Arab fi'l-Endelüs (el-Feth ve 'asrû'l-vülât)*, Bingazi, 1980, I-II.
- Tardieu, M. -Saint-Marcel, *Charles-Martel ou La France délivrée*, Paris: 1806.
- Thégan, *Louis-le-Débonnaire*, in "M. Guizot, *Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis la fondation de la monarchie française jusqu'au 13e siècle*, Paris: 1824
- Ünlü, Nuri, *İslâm Tarihi I (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Viviers, Abbé de, *La vie de Cassiodore, Chancelier et Premier Ministre de Theodoric Le Grand et de plusieurs autres Rois d'Italie*, Paris, 1694.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Avrupa'da*, (çev. Hulusi Yavuz), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiya Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (sdl. Yasemin Çiçek), , İstanbul: Timaş Yayınları, 2012